

Věra Kuchařová a kol.: Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby

Praha: SLON 2019, 300 s. ISBN 9788074192753

Publikácia *Česká rodina na počátku 21. století* vychádza v období, keď je vo verejnom diskurze nielen na Slovensku intenzívne prítomná téma rodiny, jej zmien a ohrozenia, ale aj naliehavá požiadavka o zachovanie „tradičnej rodiny“ akcentovaná niektorými spoločenskými skupinami. Už pri prvom pohľade čitateľa alebo čitateľky na obsah knihy a jej jednotlivé kapitoly je evidentné, že kolektív autoriek na čele s *Věrou Kuchařovou* investoval do tristo strán textu mnoho času a úsilia. Publikácia pokrýva široký rozsah tém od základnej deskripcie premien rodiny cez špecifické oblasti, akými sú napríklad bytové podmienky rodín, harmonizácia pracovného a rodinného života alebo vzdelávanie a socializácia detí až po oblasť rodinnej politiky.

Jednotlivé kapitoly reflektujú odborné zameranie a skúsenosti ďalších autoriek: okrem všeobecného zamerania na sociológiu rodiny sa *Jana Barvíková* v súčasnosti venuje témam spojeným so sociálno-právnou ochranou detí a náhradnej rodinnej starostlivosti a je spolu-autorkou štúdie *Děti, rodiče a domácí násilí*. *Sylvia Höhne* sa zaoberá predovšetkým sociálno-ekonomickými podmienkami a systémom finančnej podpory rodín s deťmi. *Kristýna Janurová*, ktorá má sociologické a zároveň geografické vzdelanie, sa sústreďuje na výskum sociálnej politiky a medzinárodnej migrácie. Sociálna antropologička *Olga Nešporová* sa venuje napríklad témam rodinnej politiky, hodnotovej orientácie a sociológii smrti. *Jana Paloncyová* sa podieľala na štúdiu *Nové formy denní péče o děti v České republice* a zaoberá sa rodinnou politikou, demografiou a sociálno-právnou ochranou detí. *Kamila Svobodová* sa venuje témam starnutia, sociálneho znevýhodnenia a vzdelávania. Ďalšou autorkou je *Lucie Vidovičová*, viceprezidentka skupiny pre sociológiu starnutia Medzinárodnej sociologickej asociácie.

Publikácia je rozdelená do deviatich kapitol členených na jednotlivé podkapitoly, vďaka čomu sa v ňom čitatelia a čitateľky môžu ľahko orientovať. Zrozumiteľnosť je ešte viac umocnená stručným zhrnutím na konci každej kapitoly.

Prvá kapitola predstavuje základné východisko nasledujúcej analýzy, v ktorej autorky opisujú nielen historické zmeny v chápaní rodiny a rodičovstva, ale aj spoločenské riziká, ktorým súdoba rodina musí čeliť. Aj keď hodnota rodiny naďalej pretrváva, hoci s modifikovaným obsahom, dochádza k poklesu imperatívu manželstva medzi mladými ľuďmi. V priebehu trinástich rokov, od roku 2003 do roku 2016, došlo k poklesu podielu ľudí, ktorí zastávajú názor, že pre výchovu detí je veľmi dôležité, aby boli rodičia zosobášení (viac ako 50% v roku 2003 a menej ako 30% v roku 2016) a k poklesu podielu osôb, ktoré si myslia, že ženatí muži a vydaté ženy sú vo všeobecnosti spokojnejší/spokojnejšie ako slobodní/slobodné (viac ako 40 % vz. menej ako 30 %). Naopak, zvýšil sa podiel osôb, ktoré považujú manželstvo za „zbytočnú inštitúciu“. Z hľadiska rizík sa súčasná rodina

musí vysporiadať so siedmimi hlavnými oblastami ohrozenia: ide o dimenziu ekonomického nedostatku (chudoba, ekonomická neistota, nízka životná úroveň); dimenziu sociálneho kontaktu (sociálna exklúzia a chýbajúce sociálne siete); stigmatizáciu a diskrimináciu zo strany inštitúcií a legislatívy; nedostatok času, prepracovanosť, stres a jeho dôsledky; nestabilitu rodiny a riziko rozvodu a zdravotné problémy a oblasť násilia a konzumácie alkoholu.

V druhej kapitole sa autorky zameriavajú na tému partnerstva a rodičovstva, ktorú ukotvujú v kontexte demografických údajov. Prinášajú prehľad o štruktúre obyvateľstva Českej republiky z hľadiska základných demografických ukazovateľov, akými sú sobášnosť, rozvodovosť, pôrodnosť, plodnosť a potratovosť, ale aj štruktúra domácností. V nasledujúcej podkapitole autorky približujú tému rezidenčného osamostatnenia, ale aj vzniku a rozpadu rodiny a ďalších partnerských vzťahov. V podkapitole *Rodičovství* sa môžu čitatelia a čitateľky dočítať viac o aktuálnych témach (dobrovoľnej) bezdetnosti, ale aj asistovanej reprodukcie. V tomto smere kniha reflektuje súčasnú situáciu v oblasti rodiny a jej premeny. Miera pôrodnosti sa drží dlhodobo pod zápornou hranicou a pretrváva aj vysoká miera rozvodovosti. Vývoj viacerých demografických ukazovateľov sa v Českej republike podobá vývoju na Slovensku (napríklad narastajúci vek pri vstupe do prvého manželstva, odkladanie pôrodu dieťaťa do neskoršieho veku). Od revolúcie v roku 1989 postupne dochádza k rozširovaniu alternatívnych foriem usporiadania partnerského života, ako aj k celkovej deštandardizácii životných dráh. Kohabitácie podľa autoriek už navyše nie sú vnímané ako „manželstvo na skúšku“, ale skôr ako trvalá forma usporiadania partnerského vzťahu. Kľúčovými faktormi, ktoré vytvárajú predpoklad pre založenie rodiny, sú finančné zabezpečenie a samostatné bývanie, pričom ideálnym modelom rodiny zostáva dvojdetný.

V tretej kapitole autorky prepájajú zmeny a aktuálnu situáciu rodín so sociálno-ekonomickým kontextom, osobitne s finančnými a bytovými podmienkami českých rodín. Autorky ozrejmuje aj špecifiká príjmovej situácie a štruktúry výdavkov rodín s deťmi a poskytujú odpovede na otázky týkajúce sa bývania: ako bývajú rôzne typy rodín a v rôznych fázach životného cyklu? V akých bytoch rodiny žijú? Práve, hoci nie výhradne, kvalitatívne charakteristiky bývania predstavujú pútavú a rovnako tak obsahovo hodnotnú časť tejto kapitoly. Vzhľadom na každoročný rast ekonomiky dochádza k nárastu miezd a celkových príjmov domácností, čo sa odráža aj v poklese podielu rodín poberajúcich sociálne dávky. Nie je žiadnym prekvapením, že finančná situácia rodiny sa zhoršuje priamo úmerne s narastajúcim počtom detí a že sa horšia príjmová situácia dotýka najmä rodín s nepracujúcimi rodičmi, samoživiteľiek a samoživiteľov a rodičov s nízkym dosiahnutým vzdelaním. Nepriaznivá situácia sa prejavuje aj v oblasti efektívnosti transferov sociálnych dávok pri redukcii chudoby rodín s deťmi, hoci príjmová chudoba zostáva na nízkej úrovni. Rovnako ako na Slovensku, aj v Českej republike je dostupnosť bytov pre vybrané skupiny obyvateľov značne limitovaná a je zapríčinená jednak nedostatkom nájomných a štátnych bytov, ako aj neprimeraným rastom výšky nájomného v porovnaní s výškou nákladov na vlastné bývanie.

Zatiaľ čo v 90. rokoch bol v rodinnej politike evidentný príklon k refamilizácii, ktorý sa prejavil predovšetkým v zavedení dlhej rodičovskej dovolenky, v priebehu ostatných desiatich rokov sa postupne objavuje trend defamilizácie (príklon k väčšej slobode rozhodovania o výške a dobe poberania rodičovského príspevku a podobne), ktorého cieľom je motivovať ženy k skoršiemu návratu do práce. V posledných rokoch narastá počet materských škôl a detí, ktoré ich navštevujú, vrátane dvoj- a trojročných, čo potvrdzuje trend skoršieho návratu do práce po rodičovskej dovolenke. Iba polovica rodičov neplnoletých detí pritom podľa zistení *Výzkumného ústavu práce a sociálnych věcí* zvláda zladať svoje rodinné a pracovné povinnosti „bez väčších ťažkostí“. Zladovanie rodinného a pracovného života je

aktuálna téma, ktorej venuje pozornosť nielen odborná, ale aj laická verejnosť a nevyhli sa jej ani autorky knihy v štvrtej kapitole. Prinášajú prehľad štatistík o zamestnanosti, berúc do úvahy rodinné záväzky, pričom opisujú rôzne flexibilné formy zamestnania. Aké sú predstavy rodín o zosúladovaní rodiny a práce a aký bude výsledok, ak ich konfrontujeme s realitou? Aj na tieto otázky prinášajú autorky odpovede.

Ústrednou témou piatej a šiestej kapitoly sú deti, konkrétne ide o ich vzdelávanie, výchovu a rodinné vzťahy. Autorky porovnávajú výchovu detí v minulosti a v súčasnosti a opisujú aj dynamiku vnútorodinných vzťahov. Pozornosť si zaslúži aj podkapitola, ktorá hovorí o násilí „v blízkych vzťahoch“, náhradnej rodinnej starostlivosti a deficitoch v systéme služieb pre deti a rodiny. Autorky text vhodne dopĺňajú tabuľkami nielen so štatistickými údajmi, ale aj s prehľadom vysvetlení vybraných pojmov (napríklad rodičovská dovolenka, otcovská popôrodná starostlivosť, rodičovský príspevok...), čo ocenia najmä čitateľky a čitatelia, ktorí sa v tejto problematike neorientujú, alebo nie sú oboznámení s českou legislatívou.

Komplexnosť zmien a charakteristík rodiny približujú autorky aj prostredníctvom siedmej kapitoly, ktorá sa zaoberá rodinou so seniorom, seniorskou rodinou a prarodičovstvom. V nasledujúcej kapitole sa venujú oblasti, ktorá nebýva bežnou súčasťou publikácií o rodine a jej zmenách – ide o špecifické potreby rodiny so zdravotne postihnutým členom, ich charakteristiky a problémy. Súčasťou uvedenej kapitoly je aj podkapitola o rodinách migrantov v Českej republike, demografickej štruktúre týchto rodín a ich prístupu k zamestnaniu, vzdelávaniu či zdravotnej starostlivosti. Na základe údajov z roku 2016 žije v Českej republike legálne 5 % osôb s iným ako českým štátnym občianstvom (z toho 22 % Slovákov), čo Česko radí ku krajinám s najnižším podielom migrantov v populácii. Predpokladá sa však aj približne rovnaký počet migrantov žijúcich v Českej republike bez oficiálneho povolenia. Najčastejším dôvodom prisťahovania je práca (vyššia mzda), ale častým dôvodom je aj štúdium, čo potvrdzuje aj vysoký podiel osôb zo Slovenska študujúcich napríklad v Brne alebo Prahe.

Obsahom poslednej, deviatej kapitoly, je reflexia rodinnej politiky a jej inštitucionalizácia. Autorky v nej upozorňujú na existenciu diskrepancie medzi zameraním rodinnej politiky a názormi obyvateľov na spoločenskú podporu rodín. Rodinná politika je orientovaná primárne na rodiny s najmladšími deťmi, hoci nedostatočne a nedostatočné je aj jej prepojenie s verejnou politikou. Autorky kriticky hodnotia napríklad nedostatočné zabezpečenie služieb pre rodiny s malými deťmi, aj keď sú rodinnou politikou práve ony najviac podporované, nedostatočné rozšírenie flexibilných pracovných úväzkov, ktoré by dokázali zabezpečiť väčšiu rovnováhu medzi pracovným a rodinným životom, dlhodobý pokles efektivity sociálnych dávok pri redukcii chudoby rodín s deťmi, zlyhanie rodinnej politiky v snahe o vytvorenie motivujúcich podmienok pre naplnenie natalitných plánov mladých ľudí, nedostatočné prepojenie zdravotných a sociálnych služieb a mnohé iné (autorky na tomto mieste poukazujú celkovo na 16 rôznych oblastí a deficitov).

Ako sa ukazuje po prečítaní *Českej rodiny na počátku 21. století*, autorky do textu neinvestovali iba čas a úsilie, ale aj odborné poznatky a systematické uvažovanie. V texte je citeľne prítomná prax a nadobudnuté vedomosti nielen *Věry Kuchařovej*, ktorá pracuje vo Výskumnom ústave práce a sociálnych vecí, kde vedie tím rodinnej politiky. Motívom napísania tejto knihy bolo „vytvoriť portrét súčasnej českej rodiny so zvýraznením hlavných črt a zásadných premien ... približne od roku 2000“, čo sa autorkám nepochybne podarilo. Kniha je podrobne prepracovaná a voči textu možno mať len ťažko zásadné výhrady, hoci by sme mohli uvažovať o vhodnosti, respektíve presnosti používania niektorých pojmov. Stretávame sa tu napríklad s pojmom „neúplná rodina“, ktorý je síce

v praxi zaužívaný, na druhej strane však viacerí odborníci a odborníčky preferujú používanie hodnotovo neutrálnejšieho pojmu „jednorodičovská rodina“, respektíve rodina/domácnosť s jedným rodičom. V súvislosti so singles ich autorky opisujú ako „*mladých ľudí vo veku 20 – 40 rokov, ktorí sa rozhodli žiť dlhšiu dobu bez partnera preto, aby mohli rozvíjať iné ako rodinné životné stratégie*“, pričom neberú do úvahy aj existenciu nedobrovoľných singles, teda osôb, pre ktoré „singlovstvo“ nie je dôsledkom ich slobodného rozhodnutia. Nedobrovoľných singles vo svojej typológii pritom vymedzil už *P. Stein*. Rovnako tak zachytenie tejto populácie nemusí byť také jednoduché, ako by sa z textu mohlo zdať – podiel jednočlenných domácností je určite (nepriamym) indikátorom, na základe ktorého možno uvažovať o singles, na druhej strane to však neznamená, že všetci singles žijú v jednočlenných domácnostiach, respektíve, že všetky osoby žijúce v jednočlenných domácnostiach v danom veku sú singles (najmä ak vezmeme do úvahy priemerný vek rezidenčného osamostatnenia mladých ľudí v súvislosti s fenoménom postadolescencie).

Aj keď cieľom autoriek nebolo obsiahnuť široké spektrum oblasti rodiny a rodinného života, v publikácii je obsiahnuté široké spektrum tém a mnohé také, ktoré iné publikácie o rodine opomínajú. Kniha zachytáva premeny a súčasné podoby rodiny a rôzne aspekty rodinného života v Českej republike, mnohé zistenia však platia paralelne aj pre slovenskú rodinu. Hoci sa na Slovensku a v Českej republike venuje skúmaniu rodiny viacero autorov a autoriek s bohatou publikačnou činnosťou, *Česká rodina na počátku 21. století* nie je iba duplikáciou mnohokrát vypovedaných skutočností, a preto si nepochybné zaslúži pozornosť každého, kto má k sociológii rodiny blízko a vzhľadom na spôsob, akým je kniha napísaná, aj každého, kto má záujem o prehĺbenie poznatkov v tejto oblasti.

Zuzana Huráková
Sociologický ústav SAV, Bratislava